

ՀԱՄՇԵՆՆԱԿԱՆ

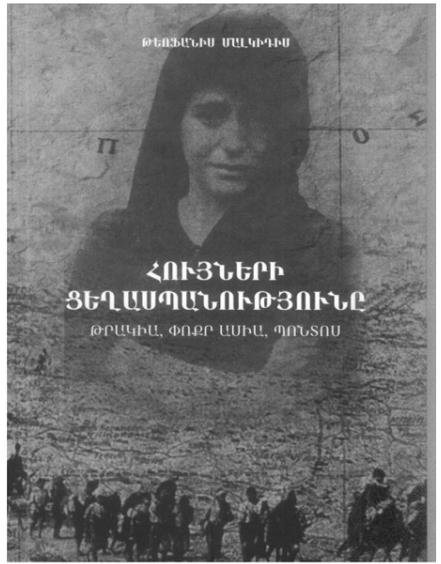
«ՀԱՄՇԵՆ» ՀԱՅՐԵՆԱԿՑԱԿԱՆ-ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԿԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԱՄՍԱԹԵՐԹ Ամլձար

ՊՈՆՏՈՍԻ ՀՈՒՅՆԵՐԻ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

1911 թ. երիտթուրքերը (Ջեմալ, Էնվեր, Թալեաթ) Պոնտոսի հույների գանգվածային ջարդերի մասին որոշում կայացրին և իրականացրին Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին, իսկ Մուստաֆա Քեմալն այն հասցրեց ավարտին (1919-1923 թթ.):

Հետապնդումները սկզբում իրականացվում էին բռնության, բնաջնջման, վտարման և արտաքսման միջոցով: Սակայն շուտով դրանք ավելի լավ կազմակերպված և լայնատարած բնույթ ստացան, ուղղվեցին հույների և հայերի դեմ: Ըստ Ֆոտիադիսի Պոնտոսի հույների ցեղասպանության առաջին փուլն սկսվեց 1908 թ. և շարունակվեց մինչև Առաջին համաշխարհային պատերազմի սկիզբը: Արևելյան հարցը, երիտթուրքերի իշխանության անցնելը, Բալկանյան պատերազմները և Պոնտոսի մերձեցումն Օսմանյան կայսրությանը՝ որպես ռազմական դաշնակցի, նպաստավոր պայմաններ ստեղծեցին Պոնտոսի հույների ջարդերի իրականացման համար: Այս ընթացքում դադարում է գործել թուրքական օրենքը՝ ժողովուրդների հավասարության մասին, և հույների բնաջնջման մասին որոշում է ընդունվում: Ստեղծվում է Հատուկ կազմակերպություն (Թեշքիլաթը Սահսուսա)՝ ռազմական կառուցվածքով: Ցեղասպանության երկրորդ փուլն սկսվում է 1915 թ., երբ Առաջին համաշխարհային պատերազմի ռազմական գործողությունները բարենպաստ պայմաններ են ստեղծում ցեղասպանության քաղաքականության ընդարձակման համար: Երիտթուրքական պետությունը մի շարք կառույցներ է ձևավորում, որոնք պետք է շարունակվեն Պոնտոսի հույների բնաջնջումը: Ըստ Տրապիզոնի Ավստրիական խորհրդի 1918 թ. հունվարի գնահատումների հաշվով էր 80.000-100.000 տեղահանված հույն, մինչդեռ, ըստ հույների վկայության, այդ թիվը հասնում էր 233.000-ի, իսկ Ռուսաստանից արտաքսվածների թիվը՝ 85.000-ի: Օսմանյան կայսրությունը պատերազմի մեջ էր գտնվում Անտանտի հետ, հետևաբար ծրագրերի իրականացումն ավելի դյուրին էր թվում: 1919-1923 թթ. ժամանակաշրջանը ցեղասպանության երրորդ, վերջին և ամենալարված փուլն է, երբ Մուստաֆա Քեմալի իշխանության գլուխ անցնելը համընկնում է Սովետական Սոցիալիստական Հանրապետությունների Միության (ՍՍՀՄ) ստեղծման հետ (վերջինս աջակցում էր Մուստաֆա Քեմալի՝ ազգայնական շարժմանը), Հոնիայում և Թրակիայում հույների ռազմական ներկայության, ինչպես նաև եվրոպական ռազմական ուժերի արտաքին քաղաքականության կողմնորոշումների փոփոխության հետ: Այս ժամանակահատվածում բարձրացվեց Պոնտոսի պետության անկախության հռչակման հարցը, որը սակայն հանդիպեց Է. Վենիզելոսի ընդդիմությանը. հենց այս ժամանակ էլ Մուստաֆա Քեմալը և Թուֆալ Օսմանը միավորեցին իրենց ուժերը և ֆինանսական աջակցություն ձեռք բերեցին ՍՍՀՄ-ից:

1916 թ. դեկտեմբերին Պոնտոսի հույն բնակչության բնաջնջման ծրագիրն իրականացվեց երիտթուրքերի շարժման առաջնորդներ Էնվեր, Ջեմալ և Թալեաթ փաշաների կողմից. այդ ծրագիրը նախատեսում էր 16-60 տարեկան քաղաքացուկ տղամարդկանց բնաջնջումը և գյուղերի տղամարդկանց, կանանց և ծեղերի արտաքսումն արևելք՝ գանգվածային ջարդերի և բնաջնջման միջոցով: Այս ժամանակաշրջանում էլ իրականացվեց 1.500.000 հայերի ցեղասպանությունը: Պոնտոսի հույների ջարդերի ու հետապնդումների ծրագիրն իրագործվեց գլխավորապես Սամսունում և Բաֆրայում: Տրա-

պիզոնի շրջանը գերծ մնաց հալածանքներից, քանզի 1916 թ. ապրիլին այն գրավվեց ռուսական բանակի կողմից: Սակայն 1918 թ. փետրվարին, երբ ռուսները հեռացան քաղաքից, բնակչության մի մասը հարկադրված թողեց իր բնակավայրը և հեռացավ քաղաքից: Գաղթականներից շատերը հաստատվեցին Կովկասյան տարածաշրջանում և Վրաստանի ծովափնյա շրջաններում: Հույների հանդեպ իրականացված հետապնդումները նաև ունեցվածքի բռնագրավման նպատակ ունեին: «Ժամանակավոր օրենքն» (1915 թ. սեպտեմբերի 26) ընդգրկում էր պարտքերի և ունեցվածքի հարցերի կարգավորման և ունեցվածքի բռնագրավման հետ կապված կանոնակարգումներ, որոնց շնորհիվ ցեղասպանության պատասխանատուները ձեռք բերեցին ֆինանսական նոր միջոցներ: Ըստ Պ. Էնեպեկիդիսի՝ թեև երիտթուրքերի և Քեմալի կողմնակիցների կողմից իրականացված Պոնտոսի հույների ցեղասպանության բնույթն ու մեթոդները որոշակի ընդհանրություններ ունեն իրենցից, ոչ չակիզման հետ, այնուամենայնիվ գոյություն ունի երկու հիմնական տարբերություն. «Այս ցեղասպանությունը իրականացված է թուրքերի կողմից: Այն չունի որևէ գաղափարախոսություն, աշխարհայացք կամ գիտական կեղծ հաստատում կապված գենետիկայի, տեսակի կամ արիական ցեղի հետ: Հիսուսի «Իմ պա-

թարը» կամ փիլիսոփա Ռոզենբերգի «Ցեղ և հայրենիք» գրքերի ընթերցողը գիտեր, թե ինչ կպատահեր իրենցիցի հետ, եթե ֆաշիստներն անցնեին իշխանության գլուխ, ինչը և փաստորեն պատահեց: Երբ Բեռլինում հնչեց հռետորական հետևյալ արտահայտությունը՝ «Ist der Jude auch ein Lebewegen» («Մի՞թե իրենց նյութական էակ է»), հանդիսատեսի մոլեգին քրքիջներին նա պատասխանեց. «Այո: Հրեան իսկապես նյութական էակ է և փայտոջիլի նման վնասակար է դարձել մեր ազգի համար», բոլորի համար պարզ էր, թե ինչ էր պատահելու Գերմանիայի, Եվրոպայի և ամբողջ աշխարհի իրենցիցի հետ: Տեղահանումները, գյուղերից բնակիչների արտաքսումը, կանանց, երեխաների և ծեղերի հարկադրական հյուսիջ երթերը ծյան միջով (տղամարդիկ՝ գումարտակներում կամ բանակում), հիարկե չէին տանում համակենտրոնացման որևէ ձամբար, այլ անթերի կազմակերպված մեխանիզմներ էին մշակում մարդկանց ֆիզիկական բնաջնջման համար: Այնուամենայնիվ, այն շարժումն Աուշվից էր, մարդիկ մահանում էին ձանապարհին. նրանք չէին քայլում նպատակատեղի հասնելու համար, ոչ, նրանք պարզապես քայլում էին՝ մահանալով տանջանքներից, սառնամանիքից, սովից և անարգանքներից: Այն մենգորեն ծրագրված դժոխային համակարգ էր: Համակենտրոնացման ձամբար չկար, քանզի նրանցից շատերի համար վերջ չկար, վերջը մահն էր, այլ ոչ պարզապես քայլերի ավարտ: Բացի հետապնդումներից, տեղահանումներից, կախաղաններից և հունական գյուղերի ոչնչացումից՝ լայնատարած բնույթ էին ստացել բռնի դավաճանափոխության ջանքերը Պոնտոսի ողջ տարածքում: Սեբաստիայի, Նիկոպոլիսի, Կոլոնիայի շրջանների հույների նկատմամբ իրականացվող հալածանքների մասին բավականաչափ տեղեկություններ է հաղորդում դպրոցի տնօրեն և հանձնաժողովի անդամ Պ. Կիմիդոպոլոսը: 1917 թ. Կոստանդնուպոլիսի հայրապետությանն ուղղված հանձնաժողովի նամակում Կոլոնիա գավառի շուրջ տասը գյուղերում հարկադրական դավաճանափոխության տարբեր դեպքեր են նշվում: Կորացա գյուղի շուրջ 200 ընտանիքներից ողջ էր մնացել միայն 26-ը, մյուսները բնաջնջվել էին: Այդ 26 ընտանիքների մեջ էր նաև գյուղի քահանայի ընտանիքը. այն կենդանի մնաց դստեր և հարսի դավաճանափոխության շնորհիվ: Ընդհանուր առմամբ ողջ մնաց Կոլոնիայի 51.660 բնակիչների 1/3-ը: Այն քչերը, գլխավորապես կանայք և երեխաներ, որոնք ողջ էին մնացել, դաժանորեն դավաճանափոխվեցին: Կիմիդոպոլոսը նշում է, որ ամենասարսափելի փաստն այն էր, որ թուրքական իշխանությունները հույն տղամարդկանց բաժանում էին իրենց ընտանիքներից վերջիններիս պաշտպանելու պատրվակով և ուղարկում նրանց Սեբաստիայի թուրքական դպրոց, որտեղ նրանք ստանում էին «պատշաճ» կրթություն: Կոստանդնուպոլսում ԱՄՆ-ի դեսպան Հ. Մորգենթաուն ուշադրությամբ

հետևում էր երիտթուրքերի քաղաքականությանը և բացահայտորեն դեմ էր Փոքր Ասիայի հույների հարցի կարգավորման մեթոդներին, իսկ նրան հաջորդած է. Էլ-կուսը դիմում է Ավստրիայի պաշտոնյա Տրավտմանսդորֆին՝ ընդգծելով, որ, ելնելով մարդասիրական նկատառումներից, նրան սաստիկ անհանգստացնում է Արևելք տեղահանված հույների ձակապատեցումը: Այս երկու դիվանագետները փաստեցին, որ կիրառվել են անմարդկային ծայրահեղ միջոցներ: Արքեպիսկոպոս Խրիստոսոս իր՝ 1918 թ. հոկտեմբերի 12-ին հայրապետին ուղղված զեկույցում թվարկում է նաև բոլոր ուժերներն ու կողոպուտները, որոնք կատարվել էին իր եկեղեցու շրջակայքում մինչև 1918 թ. հոկտեմբերի 7-ը, մինչդեռ Նեոկեսարիայի Պոլիկարպոս արքեպիսկոպոսի՝ բոլոր հայրապետներին ուղղած զեկույցում (այն տպագրվեց նաև 1918 թ. նոյեմբերի 12-ին Կոստանդնուպոլիսի «Նոր կյանք» լրագրի 98-րդ համարում) նշում է, որ նմանատիպ ուժերներ տեղի են ունեցել Պոնտոսի այլ շրջաններում: Կոլոնիայի բնակիչները ենթարկվեցին հետապնդումների, թալանի, շանտաժի և կոտորածների, նրանց թաղեցին Թոքթաթում և թուրքական մյուս գյուղերում, որտեղ չկային հիվանդանոցներ: Բրեստ-Լիտովսկի պայմանագիրը (1917 թ.) ամրապնդեց երիտթուրքերի վստահությունը, և արդյունքում գանգվածային ջարդերը, որոնք իրականացվում էին ինչպես մշտական, այնպես էլ ոչ մշտական բանակի հրոսակախմբերի կողմից, ավելի լայն թափ ստացան: Սուլթանի հրամանից հետո որպես 9-րդ բանակի գործերի հրամանատար Մ. Քեմալը 1919 թ. մայիսի 16-ին ուղևորվեց Սամսուն՝ «պաշտպանելու» հույներին և հայերին: 1919 թ. մայիսի 19-ին Մ. Քեմալն իր 21 ընկերների հետ ժամանեց Սամսունի նավահանգիստ՝ սկսելով նախորդներից ավելի դաժան ու անմարդկային հետապնդումներ: Փաստորեն, հրամանատար Թուֆալ Օսմանի և ազգայնական շարժման առաջնորդ Մուստաֆա Քեմալի հրոսակախմբերի միավորումն ավելի դաժան հետևանքներ առաջացրեց Պոնտոսի հույների համար: 1919 թ. մայիսի 20-ին Պանարեոտոսը և բժիշկ Կ. Ա. Ֆոտիադիսը Եկատերինոգրաի Պոնտոսի հույների Կենտրոնական միության կարգադրությամբ և հայրապետության խորհրդով այցելում են Պոնտոսի եկեղեցական շրջաններ և արձանագրում հույներին հասած պատուհասը: Ամափա գավառը պատերազմից առաջ ուներ 136.768 հույն բնակիչ, 393 դպրոց, 12.360 ուսանող, 493 ուսուցիչ և 498 եկեղեցի: Ողջ բնակչությունից 723.375 հույն տեղահանվեց և արտաքսվեց, որի 70 տոկոսը մահացավ աքսորի ժամանակ և միայն 30 տոկոսը «ողջ մնաց»: «Ազատ Պոնտոսը» գրում է. «Փոքր Ասիայում իրականացվող ներկայիս տեղահանումներն ու ջարդերը նախադեպ չեն ունեցել Թուրքիայի պատմության մեջ: Նրանք կարևորությամբ գերազանցում են Գլադսթոնի ժամանակների և նույնիսկ 1915 թ. հետապնդումներն ու ջարդերը: Բնակիչների հու-

սահառ հեռագրերը, խնդրանքներն ու կոչերը ուղղված էին Հունաստանին, որն իր ուշադրությունը կենտրոնացրել էր մեկ այլ տեղ»։ Այսպիսով՝ հունական հազարամյա Տրապիզոնը հույն զինվորների փոխարեն ընդունեց սովետական պատվիրակությանը, որն ուղևորվեց Անկարա՝ կազմակերպելու և աջակցելու «Քեմալի պետությանը»։ Նույնիսկ այսօր ես համոզված եմ, որ բոլշևիկների մեծ աջակցությունը Փոքր Ասիայի հույների ջախջախիչ պարտությանը, անկողմնակալորեն չի մեկնաբանվել պատմաբանների կողմից։ Չի ընդգծվել այն փաստը, որ շնորհիվ նրանց ֆինանսական և ռազմական աջակցության՝ Քեմալի պետությունն իր ստեղծման պատմության ամենակարևոր ժամանակաշրջանում կարողացավ պահպանել իր հզորությունը և նաև բացահայտ կերպով որոշում կայացրեց քրիստոնյաների ցեղասպանության մասին՝ չվախենալով դաշնակիցների հակազդումներից։ Այն շրջաններում, որտեղ պարտիզանները չէին կարող գործել, Քեմալի հետևորդներն առանց դժվարության շարունակում էին իրականացնել իրենց կործանարար ծրագիրը։ Ամեն օր ստացվում էին ողբերգական հաղորդագրություններ։ Սարսափելի լուրերը հուզում էին Պոնտոսի՝ արտասահմանում ապրող հույներին։ Ազգային կազմակերպությունների հրոսակախմբերը պաշարում էին խաղաղ հույների գյուղերը՝ յուրաքանչյուր գյուղում համախմբելով մուսուլման մուլեանդ բնակիչներին, և ոչ միայն բնաջնջում էին բնակիչներին, այլ նաև ոչնչացնում էին բնակիչներին, այլ նաև ոչնչացնում էին բնակիչներին շինությունները։ Ահաբեկչությունն անցել էր բոլոր սահմանները։ Հրոսակախմբերը թալանում էին Պոնտոսի շրջանները։ Նրանք թունավորում էին բոլորին ու ամեն ինչ և հայտարարում, որ եթե խաղաղության պայմանները գոհացուցիչ չեն, ապա կիրականացվի բացարձակ ոչնչացում։ Քեմալի կազմակերպած հրոսակախմբերի հետ մեկտեղ օսմանյան մամուլը և պատասխանատու էր բնակչությանն ապստամբության, բոլոր տառապանքների և դժբախտությունների համար, և երկիրը հասցվեց կործանման ու մահվան։ Ընդհարվելով զանգվածային կոտորածներին՝ նշանավոր հույներ Կ. Կոնստանդինոպոլիսը Մարսելից, Կ. Իոաննիդիսը և Թ. Թեոֆիլակտուն Բաթումից, Ի. Պասալիդիսը Սուխումից, Ի. Իստանիդիսը և Ֆ. Կոնստանդինոպոլիսից, Տրապիզոնի Խրիստոսը և Ամասիայի Գերմանոսը արքեպիսկոպոսներն առաջ քաշեցին Պոնտոսի անկախ դեմոկրատական հանրապետության ստեղծման գաղափարը։ Հույների բնաջնջումը հուզեց Ռուսաստանի հույներին, ովքեր 1917 թ. հուլիսին Թեզեզիում տեղի ունեցած Առաջին համաշխարհային խորհրդակցության արդյունքում արդեն համաձայնել էին Կենտրոնական խորհրդի ընտրություններին՝ Պոնտոսի անկախ պետության ստեղծման համար Ռուստովը դարձնելով ժամանակավոր կենտրոն. սակայն այդ ծրագիրը այդպես էլ իրականություն չգրավեց։ Ռուսական հեղափոխությունը Պոնտոսի հույների հեռավոր խթան հանդիսացավ սեփական ազգային ազատագրական պայքարը սկսելու, մինչդեռ 1918 թ. դեկտեմբերին տեղի ունեցած Պոնտոսի խորհրդաժողովում Կոնստանդինիսը բոլշևիկների առաջնորդներից Տրոցկուսի ուղղած հեռագրում պաշտոնապես խնդրում էր Սովետական Ռուսաստանի աջակցությունը։

Այնուամենայնիվ, 1918 թ. դեկտեմբերին Փարիզի վեհաժողովի նախօրեին, դաշնակից երկրները հորդորեցին Հունաստանի վարչապետ Էլեֆթերիոս Կենիֆելուսին Պոնտոսը չընդգրկելիս հունական պահանջների մեջ և չնայած Պոնտոսի հույների առարկումներին՝ համաձայնեցին այդ տարածաշրջանը տալ դեռ ստեղծման ճանապարհին գտնվող Հայաստանի Հանրապետությանը։ 1919 թ. ապրիլին Տրապիզոնի արքեպիսկոպոս Խրիստոսը Փարիզում հանդիպեց Վենիզելոսին. վերջինս մանրամասն տեղեկություններ հաղորդելով՝ ընդունեց, որ սխալ բանակցություններ է վարել Պոնտո-

սի հարցում։ Ռուսաստանի հույների պայքարին զուգահեռ Խրիստոսը Երևանում բանակցություններ էր վարում հայերի, ինչպես նաև Պոնտոսի մուսուլմանների հետ համադաշնություն կազմելու նպատակով։ Քաղաքական իրադարձությունները՝ Քեմալական շարժումը, Բոլշևիկյան դաշնակցությունը և 1921 թ. մարտին կնքված դաշնագիրը կասեցրին Պոնտոսի հարցի լուծումը։ Ստանալով Խորհրդային Ռուսաստանի ֆինանսական, ռազմական և բարոյական աջակցությունը՝ Մուստաֆա Քեմալը շարունակեց իր գործողությունները, և միաժամանակ Լոնդոնի խորհրդաժողովում ներկայացավ անտրամաբանական պահանջներով՝ պատճառաբանելով, որ քաղաքական նոր զարգացումները չեն ճնշվել դաշնակից ուժերի կողմից։ Չնայած ստեղծված անբարենպաստ պայմաններին՝ Պոնտոսի հույները չընկճվեցին։ 1921 թ. մարտի 10-ին Ամասիայի արքեպիսկոպոս Գերմանոսը Հունաստանի արտաքին գործերի նախարար Բալթասցիսին առաջարկեց քրդերի և հայերի հետ պայքարել Քեմալական շարժման դեմ։ Գունարիսի կառավարությունը՝ լքված դաշնակիցների կողմից, ոչ մի քայլ չձեռնարկեց, մինչդեռ Պոնտոսի հուսահատված հույներն Ամասիայի արքեպիսկոպոս Գերմանոս Կարավանզելիսի նախաձեռնությամբ կազմակերպեցին երկու խորհրդաժողով՝ 1921 թ. օգոստոսի 17-ին Կոստանդնուպոլսում և սեպտեմբերի 4-ին Աթենքում։ Նրանք միաժամանակ դատապարտեցին զինված ուժերի բացակայությունը և մեղադրեցին Հունաստանի կառավարությանը Պոնտոսի բնակչության բնաջնջման ծրագրած քաղաքականության համար։ Այն դատական ընթացքը եզրակարգող գործընթաց էր, որն իրականացնում էին «դատարանի» դատապարտեցող, որոնք ազգայնամուլական խմբերի անդամներ էին։ Մակերեսային պաշտպանությունից հետո դատապաշտպաններին հայտնեցին «դատարանի» որոշումը. մեղավորներին դատապարտեցին մահվան՝ կախաղան բարձրացնելով։ Երեք անդամից կազմված հանձնաժողովի նախագահը Թահիսին բեյն էր, իսկ նրա մահից հետո իրավաբան և խորհրդարանի անդամ Ամիսու Էմին բեյը։ «Դատարանները» հազվադեպ էին դատապարտում դատական քննությանը սպասող հինգ, տասը, տասնհինգ տարի ազատազրկված մարդկանց կեղծ դատական օրինականություն ներկայացնելու համար, չնայած զրպարտանքները, ստերը, կեղծ բարեպաշտությունը լայն տարածում ունեին։ «Անկախության դատարանները» «վճիռներ» կայացրին, և մահվան դատապարտեցին խորհրդարանի ավագ անդամներին, լրագրողներին, արտֆետորներին, ուսուցիչներին, աշակերտներին և քահանաներին, որոնց հարկադրել էին ընդունել, որ մասնակցել են Պոնտոսի հեղափոխական և ազատագրական շարժմանը։ Հայրապետությունը հայտարարեց, որ մեղավոր ճանաչվածներն իրենց «հայտարարությունները» կատարել են մահվան դատավճիռից հետո, մահապատժից մեկ օր առաջ։ Այսպես, օրինակ 1920 թ. սպանեցին Կերասունի իրավաբան Խ. Էլեֆթերիդիսին, ինչպես նաև՝ քեմալական իշխանությունների հետ բանակցող Մ. Մավրիդիսին, որ բանոցի տնօրեն Ս. Գ. Կալոգերոպոլոսին, Ա. Դելիկարիսին, Լ. Տեստաբասիդիսին, Ի. Էլեֆթերիդիսին։ Հարկ է նշել, որ արտֆետոր Գ. Պասամարկուհին, օսմանյան բանկի կառավարիչ Պ. Պասադոպոլոսին և վաճառական Թ. Էկենցոլուն, որոնց սպանել էին մահապատժից մեկ օր առաջ, մարմինները զանազամասից կոտորածների վայր էին տարել։ Բավականին ընդարձակ է Պոնտոսի նշանավոր հույների ցանկը, ովքեր 1921 թ. սեպտեմբերի 8-21-ին կախաղանի միջոցով մահապատժի ենթարկվեցին Ամասիայի հրապարակում։ 72 հույն նահատակվեց եպիսկոպոս Պլատոնի շուրթերից հնչող աստվածաշնչյան գրությունների ներքո։ Սամսունում թուրքական «Ահալի» լրագրի՝ 1921 թ. սեպտեմբերի 18-ին հրատարակված

28-րդ համարում նշվում է, որ «անկախության դատարանը» կախաղանի միջոցով մահվան է դատապարտել Մարզավանի ամերիկյան քոլեջի պրոֆեսորներ Գ. Թեոխարիդիսին, Խ. Գեորգիուհին, Ա. Սիմեոնիին։ Թուրքական «Հիլալ» լրագիրը, որը նույնպես հրատարակվում էր Սամսունում, իր 19.9.1921 թ. 134-րդ համարում նշում է, որ մահապատժի ենթարկվեցին Սամսունի հունական դպրոցի պրոֆեսոր Գ. Պասամարկուն, ինչպես նաև՝ ևս 85 հույն, որոնք երկրի հոգևոր, սոցիալական և ֆինանսական կյանքի վերնախավն էին։ Մահապատժի ենթարկվեցին Ա. Ալիդիսը, Ի. Դազարակիսը, իրավաբաններ Պ. Վեմանիդիսը և Խ. Իոաննուն։ Համաձայն «Ահալի» լրագրի 31-րդ համարի՝ մահվան են դատապարտվել քահանա Ն. Ալվադիդիսը, ավագ քահանա Մետրոպոլիսը, Ի. Կադեմոլուն, Քավաքի արքեպիսկոպոս Ա. Ցինոլուն, միտրոպոլիսի քարտուղար Վ. Պասադոպոլոսը, ամսագրի տնօրեն Դիոգենեսը, Լ. Պացիոլուն, իրավաբան և լրագրող Ի. Իորդանիդիսը, իրավաբան Կ. Կոնստանդինիսը, օսմանյան բանկի կառավարիչ Պ. Պասադոպոլոսը և հարյուրավոր պետական այլ գործիչներ, իրավաբաններ, բժիշկներ, ուսուցիչներ, դեղագործներ, բանկիրներ՝ իրենց ընտանիքների հետ միասին։ Տրապիզոնի «Էպոլիս» ամսագրի հրատարակիչ և լրագրող Ն. Կապեդանիդիսը, ընդհատելով «դատարանի» նախագահին, ով կարող էր Պոնտոսի անկախության հարցի դատական մեղադրանքները, ասաց. «Երանի՛ Պոնտոսը միավորվեք Հունաստանին»։ 1921 թ. հոկտեմբերի 10-ին Տրապիզոնի «Իսթեթալ» քեմալական լրագիրը տպագրեց պրեֆեկտուրայի պաշտոնական հայտարարությունը՝ Պոնտոսի հույն ավագանու մահապատժի մասին. «... Իհարկե, Ամասիայի անկախության դատարանի կողմից մահապատժի դատապարտված կալանավորները Տրապիզոնի խորհրդարանի նախկին անդամներն էին, Պոնտոսի կենտրոնական կոմիտեի ներկայացուցիչ և քաղաքական գործիչ Մաթեոս Ի. Կոֆիդիսը, պլկոհուլային խմբիցների գործարանի սեփականատեր Ալեքսանդրոս Գ. Ակրիթիդիսը, «Էպոլիս» ամսագրի տնօրեն Ն. Կապեդանիդիսը, Կերասունի վաճառական Գեորգիոս Թ. Կակուլիդիսը, Սպիրոսի արքեպիսկոպի քարտուղար Ի. Սուրմելիսը, Կ. Ատմեցիդիսը, Ի. Պ. Սպառոպոլոսը, Աբրահամ Թոքթաթիդիսը Օրդուից, Էլամինոնդաս Գրիգորիդիսը։ Կախաղանի միջոցով մահապատժի ենթարկվածների մեջ էին Տրապիզոնի արքեպիսկոպոս Խրիստոսը, Խալիդիսի և Կերասունի արքեպիսկոպոս Լավրենտիոսը, Կերասունից Կ. Գ. Կոնստանդինիսը, Արիստոտելիս Նեոֆիտոսը, Միխայիլ Գ. Մավրիդիսը, Պելոպիդաս Կիորիդիսը, Խարալամբոս Խ. Էլեֆթերիդիսը, Արիստիդիս Դելիկարիսը, Կոնստանդինոս Ատմեցիդիսը, Նիկոլայոս Իաստնիդիսը, Լեոնիդաս Իաստնիդիսը, Լազարոս Դեստապասիդիսը, Գեորգիոս Միխայիդիսը, Գեորգիոս Կալոգերոպոլոսը, Ապոլոնիայի եպիսկոպոս Հովակիմը, Իոաննիս Էլեֆթերիդիսը, Թեոդորոս Էմիրզասը, Նեոկեսարիայի արքեպիսկոպոս Պոլիկարպոսը, Օրդուի բժիշկ Խարալամբոսը, օսմանյան բանկի նախկին կառավարիչ Սելեթիդիսը, Թեմիստոկլես Պաստիդիսը, Պավլոս Մակրիդիսը, բարձրաստիճան քահանա Մետրոպոլիսի որդի Կոնստանդինոսը և բժիշկ Միխայիլ Գալինոսը։ Դատապարտվածների անշարժ և շարժական գույքը բռնագրավվեց։ Բիբլիսի բանտերում տասնհինգ տարվա հարկադրական աշխատանքի դատապարտվածների ցանկում էին Իոաննիս Պանայոտիսը, Գրեգորիոս Ի. Ջարոտիդիսը և Ալեքսիոս Գեորգիոս Կերասունից։ Որոշում կայացվեց նաև որպես կասկածյալներ կալանավորել Պանայոտիս Սիմեոնիս Կերասունից, Գեորգիոս Իոաննուհին, քահանա Նիկոլայոս Խարալամբոսին, Կոնստանդինոս Սավաոլուն, բժիշկ Աթանասիոս Խ. Նոտասին Օրդուից և նախկին հաշվապահ Ալեկոս Ցիլիդիսին։ Հոգևոր և քաղաքական դե-

կավարությանը մահապատժի դատապարտելը և Ամասիայի հրապարակում կախաղան հանելը ծրագրված մարդասպանություն էր, որ նույնիսկ քեմալական պետության նախկին դաշնակիցներ Ֆրանսիան, Իտալիան և Եվրոպական բոլոր պետությունները հարկադրված էին դատապարտելու։ Երբ Ամասիայի արքեպիսկոպոսը հեռագրեց հայրապետության սրբազան խորհրդին՝ տեղեկացնելով քեմալական գործողությունների մասին, նրանք որոշեցին, որ հայրապետ Նիկոլայոսն անհապաղ այցելի զինված ուժերի գերագույն կոմիսարին՝ բողոքելու կատարված ռժիրների համար, և միաժամանակ մեղադրական հեռագրեր ուղարկի ԱՄՆ-ի նախագահին և Ֆրանսիայի, Իտալիայի և Անգլիայի կառավարությունների նախագահներին։ Ավելին՝ նա տեղեկացրեց նաև Քենտոբերիի և Ուիսալայի արքեպիսկոպոսին, Շվեյցարիայում կաթոլիկ եպիսկոպոս Ս. Հերցոգին, Չիկագոյի և Հարիսբուրգի եպիսկոպոսներին։ Նմանատիպ բողոքներ ուղարկվեցին (1921 թ. դեկտեմբեր 19) հայրապետության վերակացուի կողմից Ազգերի Լիգայի ներկայացուցիչներին, մինչդեռ հունական կոմիտեների ներկայացուցիչները, Եկամուտների կոմիտեները և Կոստանդնուպոլիսի կազմակերպությունները հոկտեմբերի 6-ին վճիռներ ուղարկեցին եվրոպական տերություններին։ Հույն եղինակների և գրողների կողմից ևս բողոքի և մեղադրական նամակներ ուղարկվեցին, որոնք մեծ հետաքրքրություն առաջացրին։ Բողոքի և մեղադրական նամակներ գրվեցին նաև հույն գիտնականների և գրողների կողմից. «Հույն գրողներն ու արվեստագետները Եվրոպայի և Ամերիկայի մտավորականներին ուղարկում են հետևյալ բողոքը։ Հունաստանի գրողներն ու արվեստագետները խորին զգացումով դիմում են քաղաքակիրթ աշխարհի մտածողներին տեղեկացնելու նրանց Պոնտոսի հազարավոր ընտանիքների դժբախտության մասին։ Թուրքերը թալանել ու սպանել են Մարզվան քաղաքի բոլոր բնակիչներին և այրել քաղաքը։ Նրանք ովքեր փորձում էին փախչել, սպանեցին քաղաքի ելքի դարաններում։ Նրանք տեղահանեցին բոլոր տղամարդկանց Տրիպոլի, Կերասուն, Կոտիորա, Ինի, Ամիսոս, Բաֆրա քաղաքներ և սպանեցին նրանցից շատերին։ Նրանք էլեզլի գյուղի եկեղեցում փակեցին 535 հույն և սպանեցին. նրանցից միայն չորսը սպիկվեց։ Ելեզլեցու մուտքի մոտ սպանվեց յոթ քահանա։ Ամիսոսի և Բաֆրայի 168 առաջնորդ կախաղան հանվեց Ամասիայում։ Առևանգեցին շատ կանանց, աղջիկների և երեխաների, իսկ ամենագեղեցիկ աղջիկներին և երեխաներին պահեցին թուրքական տներում։ Շատ երեխաների սպանում էին նրանց պատին նետելով։ Ստորև ստորագրողները տեղեկացնում են Եվրոպային և Ամերիկային, քանզի կարծում են, որ ոչ միայն այս փաստը, այլ նաև հանդուրժողությունը նրա հանդեպ մեծ կորուստ է մարդկության համար։ Աթենք, 22 նոյեմբեր, 1921 թ. Անիոնո Հ., Ավախյան Մ., Կալոսյանիս Ի., Կոկոս Գ., Գրիպարիս Ի., Դուզաս Ա., Դրոսիմիս Գ., Ջահոս Ա., Թեոդորոպոլոս Ավրա, Թեոտոկիս Կ., Իակոնիդիս Գ., Կազանցակիս Ն., Կազանցակիս Գ., Կաբանիս Ա., Կարուբոլուն Դ., Կարուլիդես Պ., Կոկինոս Դ., Կորոմիլաս Ա., Մալակասիս Գ., Մալեսաս Կ., Մեմենդրոս Ա., Նիկոլուդիս Թ., Նիլվանաս Պ., Քսենոպոլոս Գ., Պալամաս Կ., Պասանտոնիոս Զ., Պարաշոս Կ., Պասայանիս Կ., Պոլիտիս Ֆ., Պոպ Գ., Սիկելիանոս Ա., Սկիպիս Ա., Ստրատիդիս Գ., Թագոպոլոս Դ., Ցոկոպոլոս Գ., Ֆիլիբաս Դ., Հացիդակիս Գ., Հացոպոլոս Դ., Հորն Փ., Սվրոնոս Ի.։ Խորին կսկիռ ենք հայտնում հատկապես ֆրանսիական դիրքորոշման և բացատրության բացակայության համար, թե ինչու է թույլատրվում քրիստոնյաների բնաջնջումը։ Ոչնչացման հատուկ ծրագիր էր մշակված կանանց և երեխաների համար։ Պոնտոսում իրագործվեց կանանց ցեղասպանություն և տղամարդկանց ցեղասպանություն»։ Կանայք և երեխաները բնակչության ամե-

АМШЕНСКИЕ ГЕРОИ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ

Недавно вышел в свет очередной труд известного журналиста, писателя, историка и филолога, научного сотрудника Института археологии и этнографии НАН РА Сергея ВАРДАНИЯ "Окровавленные семена". В книге, изданной на русском языке, автор раскрывает роль армян Абхазии и Краснодарского края в Великой Отечественной войне, повествует как о мужестве многочисленных партизанских отрядов, сформированных нашими соотечественниками на территории этого региона, так и об исключительной храбрости отдельных воинов-армян, удостоившихся звания Героя Советского Союза.

НОВОЕ ИЗДАНИЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЯ ИСТОРИИ АМШЕНСКИХ АРМЯН СЕРГЕЯ ВАРДАНИЯ рассказывает о тринадцати Героях Советского Союза, наших соотечественниках, бесстрашно воевавших в пехоте, бронетанковых войсках, авиации, артиллерии и других воинских частях. Девять из них - выходцы из Краснодарского края. Это летчики Акоп Манукян и Мартирос Нагулян, командир минометного расчета Амаяк Сноплян, пехотинец Андраник Мурадян, сапер и разведчик Андраник Мелконян, кавалерист Федор Саркисов, командир мотострелкового отряда Михаил Шалжиян, командир разведывательного взвода стрелкового полка Владимир Тамбиев, танкист Давид Языджян. Еще четверо - жители Абхазии, это бесстрашный разведчик Мигран Бостанджян, артиллеристы Ерванд Гараян и Арутюн Мелетян, командир стрелковой роты Арутюн Чакрян. Четверо из них пали смертью храбрых на фронтах войны, до последнего вздоха защищая Родину от врага, остальные вернулись домой с Великой Победой и начали восстанавливать разрушенное хозяйство, нередко занимая руководящие должности в разных сферах мирной жизни.

Идея книги у Сергея Вардания родилась не случайно, это результат его многолетних исследований

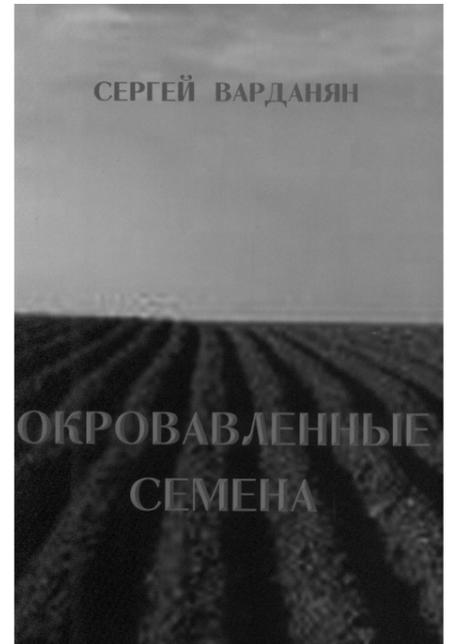
сохранения национальной идентичности армянства. Неутомимый исследователь и ученый, он отправляется в экспедиции в армянонаселенные города и села Абхазии и Краснодарского края, знакомится с соотечественниками, изучает их быт, традиции, условия и возможности сохранения национальной культуры, языка и религии. С 1980 г. он публикует на страницах ведущих ереванских газет и журналов статьи об амшенских армянах, способствуя тем самым активизации интереса в правительственных кругах Армении, Грузии и России к этой части наших соотечественников. Благодаря деятельности Сергея Вардания с 1983 г. в педагогических вузах Армении выделяется более 30 внеконкурсных мест для выпускников армянских школ Абхазии, Краснодарского края и Ростовской области.

СЕРГЕЙ ВАРДАНИЯ ТАКЖЕ ЕЗДИТ В КАЗАХСТАН, УЗБЕКИСТАН, КИРГИЗИЮ и разные регионы России, где находит и изучает исламизированных амшенских армян. В начале нового века он совершает экспедиции в провинции Хопа и Борчка региона Ардвин Турции, где находит 25 деревень с армяноязычным населением. Круг интересов ученого включает и деревни региона Ризе и Эрзерум, расположенные на территории современной Турции. Результатами исследований

бесплатно распространяя ее в Армении и диаспоре.

В ряду уникальных исследований Сергея Вардания важное место занимают амшенцы Абхазии и Краснодарского края, с экскурса в историю жизни которых он и начинает свою книгу "Окровавленные семена". Обращаясь в глубь веков, он начинает повествование с рассказа об одном из правителей Ванского царства (Урарту) Сардуре Втором (764-735 гг. до н.э.), проложившим путь к Черному морю, приводит свидетельства греческого историка и географа Страбона, в том числе о том, что во II веке до н.э. Трапезунд и Фарнакия (Кирасон) являлись частью царства Малой Армении. Вардания знакомит читателя с историей возникновения города Амамшен (позже Амшен), названного в честь князя Амама (VIII век н.э.), и пишет о 7 веках правления династии Амаатуни.

Сергей Вардания приводит имена известных армянских мыслителей и церковных писцов, пишет об активной деятельности армян Трапезунда и их вынужденном (из-за турецких преследований) переселении вольшинства из них на северное побережье Черного моря. В этой части книги "Окровавленные семена" приводятся статистические данные, подтверждающие активное присутствие армян как в Трапезунде, так и в Абхазии и Краснодарском крае. "В 1909-14 гг., накануне Геноцида, в Трапезунде, Самсуне и Кирасоне выходили в свет более 10 изданий на армянском языке, во всей губернии действовало около 155 армянских школ, 145 церквей и монастырей, 21 часовня", - пишет С.Вардания. И далее: "В первые десятилетия XX в. в Абхазии издавались газеты и книги

ОПИСЫВАЯ ПЕРИОД ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ, АВТОР ПРИВОДИТ многочисленные примеры бесстрашия, мужества и героизма армян Абхазии и Краснодарского края. Как пишет С. Вардания, армяне этого региона вели активную антифашистскую борьбу в партизанских отрядах. Среди них были и храбрые женщины-армянки, погибшие в борьбе с фашистскими оккупантами. В их числе Асмик Бадеянц из Гайкадзора, которая выполнила множество особо важных поручений подполья, затем попала в руки врага, подверглась жестокому пыткам. Фашисты выжгли девушке язык, но она не выдала партизан. Асмик Бадеянц была вызволена из плена и вплоть до смерти в 1943 г. продолжила борьбу за свободу края. Актриса армянской театральной труппы Краснодара Ермония Дурлукян также вела активную антифа-

Памятник погибшим солдатам 409-й армянской дивизии в с. Сергиевской Кореновского района Краснодарского края.

У памятника погибшим односельчанам в селе Беранда.

Михаил Минасян и Дважды Герой СССР Попков В.И. (Генерал-лейтенант авиации с 1968г.) г. Гагра, 1944 г. (Абхазия).

амшенских армян, в том числе и выходцев из Западной Армении - Трапезундской губернии Турции, поселившихся в Абхазии и Краснодарском крае в разные исторические периоды. Начиная с 1970-х гг. Сергей Гагикович занимается вопросами

ученого стали многочисленные статьи, издания, книги, содержащие ценный материал об амшенцах. Этими вопросами Сергей Гагикович занимается и сегодня, практически в одиночку издавая газету "Дзайн амшенакан" ("Голос амшенский") и

на армянском языке, действовали армянский театр, 128 армянских школ, помогающих нашим соотечественникам сохранять национальную культуру и образование, родной язык. После II мировой войны только в Краснодарском крае было 140 армянских школ".

шистскую работу. До смерти была замучена ее подруга - партизанка Тамара Огикян.

Партизанские отряды, созданные армянами, действовали повсюду - в Армавире, Ейске, Курганске, Новороссийске, Геленджикском и Туль-

ском районах, Майкопе и других городах и селах. Сергей Варданян приводит множество примеров героической самообороны армян и документальные рассказы о том, как наши соотечественники сопротивлялись натиску врага, укрывали в своих домах партизан, выхаживали раненых, помогали отрядам, чем могли, нередко служили проводниками в труднопроходимых незнакомых лесах. Благодаря детальному описанию, перед глазами читателя проносятся эпизоды стычек с немцами, подрыва армянскими партизанами эшелонов с немцами и немецкими вооружениями и орудиями. Армянские партизаны возвращали крестьянам угнанный фашистами скот. Приводятся и трагические судьбы семей, потерявших своих родных на фронтах войны.

КНИГА НАСЫЩЕНА ДЕСЯТКАМИ АРМЯНСКИХ ИМЕН ТЕХ, КТО ВНЕС СВОЙ вклад в дело Великой Победы. Многим из них воздвигнуты памятники, в их честь названы улицы и школы, а их фотографии, документы, фронтовые письма, личные вещи и оружие хранятся в краеведческих музеях. Автор приводит свидетельства армян - очевидцев событий Великой Отечественной войны, рассказывает о войнах-армянах - бывших трапезундцах, которые сохранили народные традиции, воинские песни и танцы.

Посвященная тринадцати Героям Советского Союза книга рассказывает о каждом из них. Биографии некоторых омрачены трагическими событиями, связанными как с Геноцидом 1915 года, так и со сталинскими репрессиями. Тем не менее герои Сергея Варданяна, осознавая всю опасность фашизма, полны решимости и патриотизма, они встают на защиту Родины. Отдельная глава книги "Судьба человека" посвящена биографии летчика Мартироса Нагуляна. Интересные факты автор приводит о Владимире Тамбиеве - "армянине с неармянской фамилией", раскрывая перед читателем тайну происхождения его рода.

Книга Сергея Варданяна "Окровенные семена" спонсирована заместителем председателя Союза армян России г.Сочи по международным связям, членом Конгресса западных армян и меценатом многих проектов в области культуры Маргосом Кесяном. Издание содержит фотографии из личного архива автора, собранного в течение десятилетий. Издание адресовано широкому кругу читателей. Книга издана тиражом 400 экземпляров, по договоренности с меценатом почти весь тираж автор отправил в армянскую общину Сочи, где книга будет бесплатно раздаваться в школах, библиотеках и общественных организациях Краснодарского края и Абхазии. "Чтобы все узнали, что в дело Великой Победы свою неоспоримую лепту внесли не только жители Армении, но и наши соотечественники из числа амшенских армян", - сказал Сергей Варданян.

ЛИНА ПИРУЗЯН
"Голос Армении", 14 мая, 2015г.

СОЛДАТ ОТЧИЗНЫ

Еще не вполне оправившись от Геноцида, армянский народ дал более 300 000 жертв в Великой Отечественной войне. К сожалению, сегодня, спустя 70 лет после окончания войны, мало кто из поведивших армянских воинов остался в живых.

Один из солдат Второй мировой войны Григор Галустович Гундакчян много лет состоял в земляческом союзе Армении "Амшен". Родился он в 1925-м году в селе Армянская Анухва Гудаутского района Абхазии. Родители его вежали туда в 1898-м году из провинции Орду Трапезундской губернии, спасаясь от гамидовской резни.

В 1942 -м году Григор Гундакчян добровольцем отправился на фронт, служил в Тбилиси, в Армении - в Дилижане, затем снова в Грузии, в Цагвери, откуда группу армянских солдат отправили в Новороссийск для присоединения к 89-й Армянской стрелковой дивизии.

Григор Гундакчян участвовал в освободительных боях за Керчь и Севастополь, в ходе которых за особое мужество, проявленное войцами 400-го полка их полк был переименован в Севастопольский. В кровопролитных боях за освобождение Украины и Белоруссии Гундакчян был ранен, пройдя лечение, вернулся

в родную дивизию. Затем он участвовал в освобождении Варшавы и поводителем вступил в Берлин.

После окончания войны 89-ая Армянская Таманская дивизия вернулась в Ереван. Гундакчян остается в Армении, создает семью, растит пятерых детей, дает им всем высшее образование.

В мирное время Григор Гундакчян своим трудом способствует процветанию родины. Долгие годы он работает в системе Айкоопа, откуда и выходит на пенсию.

За отвагу, проявленную на войне,

Григор Гундакчян был награжден Орденами "Великой Отечественной войны" I и II степени, Орденом "Красной Звезды", медалью "За освобождение Берлина" и другими наградами.

Григор Гундакчян с трепетом в сердце ждал мая 2015-го, но, к сожалению, в феврале его не стало. Он не дожил всего нескольких месяцев до 70-летия Великой Победы.

Сергей Варданян

ОБРАЩЕНИЕ

Уважаемые соотечественники, читателям газеты "Дзайн амшенакан", слушателям цикла моих передач "Амшенские веселы" на Лратвакан радио (Lratvakan.am) (FM106.5), а также всем тем, кто интересуется прошлым и настоящим амшенских армян, известно, что на протяжении трех с половиной десятилетий я изучаю историю, этнографию, фольклор и диалект амшенских армян, пытаюсь содействовать их усилиям в познании собственной самобытности и сохранении армянства. В течение этих лет я собрал множество материалов о быте, нравах, обычаях и культурном наследии амшенских армян, проживающих на территории Армении, Абхазии, Краснодарского края России, а также в Казахстане, Узбекистане, Киргизии и Турции, исповедующих не только христианство, но и мусульманство.

Часть этих материалов опубликована, остальная требует кропотливого труда.

Путешествуя на собственные средства по Абхазии и Краснодарскому краю, в процессе поисков я нашел ряд неопубликованных свидетельств, оставленных амшенскими фидаинами и уцелевшими от Геноцида амшенцами, а также уникальные старинные фотографии. Мне довелось также спасти тетради с тысячами записей образцов амшенского фольклора, сделанные различными

представителями интеллигенции несколько десятилетий назад.

Уважаемые соотечественники, еще пару лет назад я был полон энергии и уверенности в том, что смогу издать все это и уверечь от забвения, но сейчас, по понятным причинам, мне трудно совмещать издание и распространение газеты (чем я занимаюсь единолично), еще и расшифровкой материалов, печатанием их на компьютере, редактированием, корректурой, работой над примечаниями и уточнениями, словом, подготовкой к изданию. Для всего этого требуется хотя бы один оплачиваемый сотрудник, а также сумма для издания книг.

Более того, в моих планах написание книг, ориентированных на амшенских армян Турции, Средней Азии и России, необходимо перевести эти книги на турецкий и русский языки, что также требует значительных материальных средств.

Я не говорю о своей мечте - создании в Ереване музея амшенских армян и научно-исследовательского центра, посвященного амшенским армянам, где можно было бы собрать воедино сохранившиеся у разных людей предметы этнографии, экспонаты, представляющие музейную ценность, семейные реликвии и альбомы фотографий, медали и грамоты, ушедших из жизни ветеранов, дневники и письма, а также все, что

собрано мною, - сотни книг по этой тематике на различных языках, газеты, журналы, тысячи фотографий и т. д.

Разумеется, для осуществления такой программы требуются большие денежные вливания. Но для издания хотя бы того, что перечислено мной, думаю, оказать материальное содействие в состоянии многие армяне не только в Армении, но и в Спурке, в том числе проживающие в приморских городах и селениях, от Сухуми до Сочи, Туапсе и Анапы, а также амшенские армяне, проживающие в Краснодаре и Москве.

Я не искал бы ничьей помощи, но спонсоры сами должны осознать, что я не в силах денно и нощно заниматься одновременно исследовательской деятельностью, вродить по долам и горам Турции и одновременно заниматься бизнесом, чтобы раздобыть денежные средства для издания своих книг.

Думаю, пришла пора многим армянам на родине и за ее пределами хотя бы в годовщину 100-летия Геноцида перейти от слов к делу.

Денежные суммы, предназначенные для оказания помощи следует перечислить в ВТБ-Армения Банк: в драм. РА - 16048072598700

Сергей Варданян
Главный редактор газеты
"Дзайн амшенакан"

ԵՐԿՈՒ ԴԱՏԱԿԱՆ ՓԱՍՏԱԹՈՒՂԹ ՀԱՄՇԵՆԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

Ուսումնասիրող Էրոլ Քեթենջիի՝ Ստամբուլում գտնվող Վարչապետարանի օսմանյան արխիվում հայտնաբերած երկու փաստաթղթերը խիստ կարևոր տեղեկություններ են պարունակում Համշենի և համշենահայության վերաբերյալ:

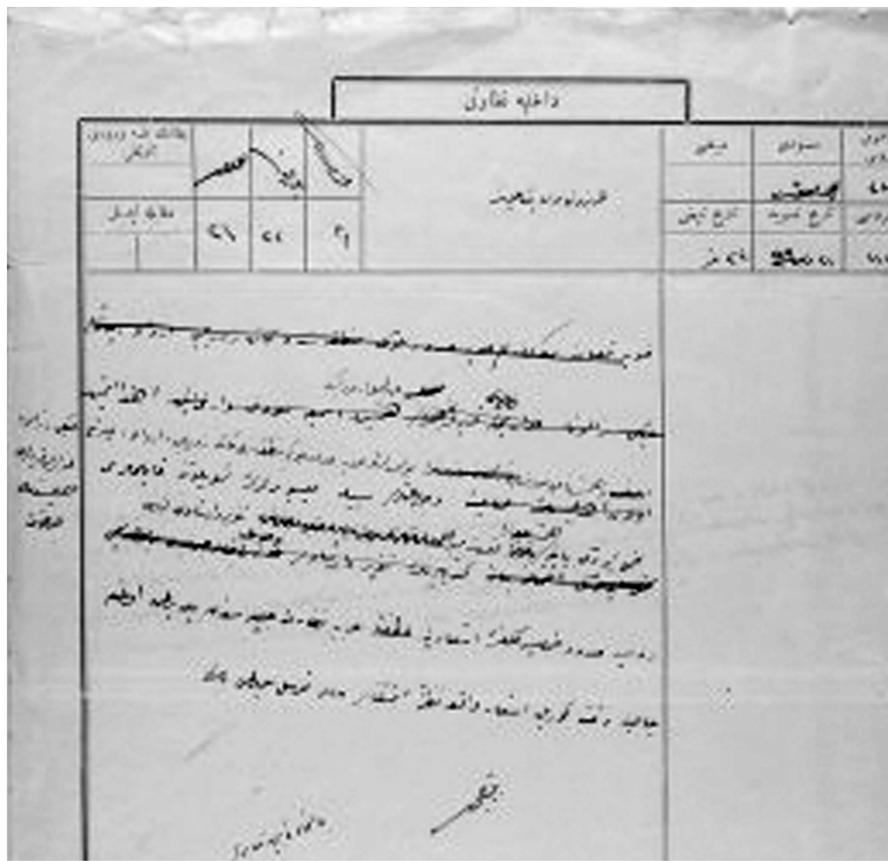
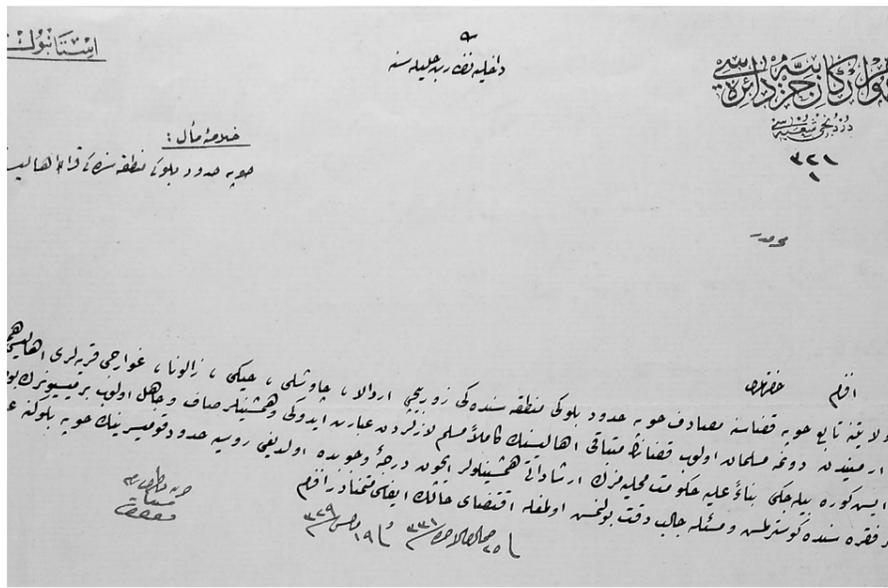
Փաստաթղթերից առաջինը գրվել է 1913 թ. հունիսի 1-ին: Տվյալ ժամանակաշրջանի օսմանյան Ալիսավոր շտաբի կողմից Ներքին գործերի նախարարությանը հղված սույն փաստաթղթում նշվում է, որ Համշենի շրջանում տեղ գտած որոշ գյուղերի բնակիչները, գյուղեր, որոնց անվանումները մեկ առ մեկ տրվում են, «Համշեն անվանը հայտնի հայերից կրոնափոխված մահմեդականներ» են: Իսկ 1913 թ. հունիսի 3-ի ամսաթիվը կրող մյուս փաստաթուղթը մի պաշտոնական գրություն է՝ Ներքին գործերի նախարարությունից հղված Տրապիզոնի նահանգապետարանին: Սույն գրության մեջ նշվում է, որ առաջին փաստաթղթում մեկ առ մեկ հիշատակված գյուղերի բնակչությունը «թեև ծագմամբ հայ է, սակայն դավանափոխ է եղել»: Այս երկու գրությունների ընդհանուր նպատակը համշենահայերի «միամտության և անգրագիտության պատճառով միսիոներների խաբեություններին տրվելուն» արգելք հանդիսանալն է:

Փաստաթղթերը «Ակոս»-ի ընթերցողների համար մեկնաբանել է հայագետ Հայկազուն Ավրյանը: Իսկ պատմաբան Թաներ Աբջամն անդրադարձել է համշենահայերի մասին հանրահայտ «գաղտնիքներին»: Թե Թաներ Աբջամը և թե համշենցի ուսումնասիրող Էրոլ Քեթենջին արձանագրեցին, թե վերոհիշյալ փաստաթղթերը որքան կարևոր են՝ տվյալ շրջանի ժողովրդի պատմությունն ու մշակույթն ըմբռնելու առումով:

Ներքին գործերի նախարարություն
Փաստաթուղթ թիվ՝ 388
Պատրաստման ամսաթիվը՝ 1913 թ.
հունիսի 3
Մաքրագրման ամսաթիվը՝ 1913 թ.
հունիսի 4

Տրապիզոնի նահանգապետարանին
Ծագումով հայ, սակայն կրոնափոխ
եղած և Համշեն անվանը հայտնի Խոպայի սահմանային գումարտակի կողմերում գտնվող Ջուրփիջի, Արվալա, Չավուշլու, Հայկի, Ջարգինա, Գվարջի գյուղերը միամտության և անգրագիտության պատճառով կարող են տրվել միսիոներների խաբեություններին: Տեղական իշխանությունները պետք է լուսաբանեն համշենցիներին և նրանց ճիշտ ուղին ցույց տան: Այդ անհրաժեշտության մասին մեզ է հայտնել մեր Պաշտպանության նախարարությունը՝ Ռուսաստանի հետ սահմանին գտնվող մեր կոմիսարության գրության վրա հիմնվելով և ուշագրավ համարելով իրավիճակը մեկնաբանող այդ գրությունը: Պետք է այդ ուղղությամբ անել այն, ինչ անհրաժեշտ է:

Ալիսավոր շտաբի նախագահություն
Չորրորդ մասնաճյուղ
321
1
Ստամբուլ
Թեման՝ Խոպայի սահմանային գումարտակի շրջանում գտնվող գյուղերի բնակչության մասին
Ներքին գործերի նախարարությանը

Գաղտնի է
Հարգարժան պետական այդ, Տրապիզոնի նահանգին ենթակա Խոպա գավառում գտնվող Խոպայի սահմանային գումարտակի կողմերի Ջուրփիջի, Արվալա, Չավուշլու, Հայկի, Ջարգինա, Գվարջի գյուղերի բնակչությունը հայտնի է Համշեն անունով և բաղկացած է հայ կրոնափոխ մուսուլմաններից. մնացած բնակչությունը կազմված է մահմեդական լազերից: Քանի որ համշենցիները միամիտ և անգրագետ են, որևէ միսիոներ կարող է հաջող կերպով գործունեություն ծավալել այնտեղ: Այդ պատճառով մեր տեղական իշխանությունների կողմից բնակչության նախագրուշացման և ուղեցույց լինելու անհրաժեշտությունը վերին աստիճանի կարևոր է: Այդ կարևորությունը շեշտվել է Ռուսաստանի հետ սահմանային կոմիսարության Խոպայի գումարտակին պատկանող զեկույցի մի պարբերության մեջ: Եվ մենք սույն հարցն ուշագրավ համարելով՝ ցանկանում ենք, որ անհրաժեշտ արվի այդ ուղղությամբ:
1913 թ. հունիսի 1
Պաշտպանության նախարարի անունից՝ խորհրդական Ստորագրություն

Հայագետ ՀԱՅԿԱՋՈՒՆ ԱԼՎՐՅՅԱՆ. «Միսիոներ ասելով՝ հայերին նկատի ունեն»
Համշենի և համշենահայերի վերաբերյալ վերջին տասնամյակներին բավականին հետաքրքրություն է նկատվում. հատկապես շատ է խոսվում իսլամացած համշենահայերի մասին: Գիտական անաչառ ուսումնասիրությունների կողքին ի հայտ են գալիս հատուկ պատվերով գրվող նյութեր, որոնցում փորձ է արվում իսլամացած համշենահայերի պատմությունն ամբողջությամբ նենգափոխել կամ աղավաղել: Դրանցում, որպես օրենք, համշենահայերն անպայման ներկայացվում են որպես թուրքական այս կամ այն ցեղից սերվածներ: Այս համատեքստում ավելի անհեթեթ է անլուրջ են այն բացատրությունները, թե նրանք ինչու են խոսում հայոց լեզվի Համշենի բարբառով:
Թուրքիայի բազմաթիվ ազգային փոքրամասնությունների նկատմամբ գործադրվող պետական այս քաղաքականության խարխիլելու հետևանքով այսօր երկրի բազմաթիվ քաղաքացիներ հնարավորություն են ստացել, թեև առայժմ զգուշավոր կամ վարանոտ,

խոսել իրենց ազգային ինքնության մասին:

Այս համատեքստում համշենցիների վիճակը փոքր ինչ շահեկանորեն տարբերվում է: Ճիշտ է՝ նրանք երբեք իրենց թուրք չեն համարել, սակայն հիմնական զանգվածը, վախի կամ այլ գործոնների ազդեցության տակ, նաև իր հայկական ինքնության մասին բարձրաձայն չի խոսել:

Այսօր նորանոր հետազոտություններ են ի հայտ գալիս համշենահայերի պատմության, մշակույթի, լեզվի և ինքնության վերաբերյալ, որոնք, անշուշտ, ավելի են հիմնավորվում պատմական-արխիվային փաստաթղթերի առկայությամբ:

Այս առումով ներկայացվող փաստաթուղթը ձեռք է բերում գիտական-ապացուցողական կարևոր նշանակություն հատկապես այն պատճառով, որ

1. Հերքում է Թուրքիայի այսօրվա իշխանությունների և նրանց կողմից ուղղորդվող այն «գիտնականների» անդունդները, թե հեմշիլները հայկական ծագում չունեն:

2. Հատկապես ուշադրություն է գրավում այն միտքը, թե «Քանի որ համշենցիները միամիտ և անգրագետ են, որևէ միսիոներ կարող է հաջող կերպով գործունեություն ծավալել այնտեղ»: Ակնհայտ է, որ սահմանապահ ծառայությունները անհանգստացած են համշենցիների և Հայաստանի այլ շրջանների հայերի միջև շփումներից, որոնք, ինչպես պետք է ենթադրել, եղել են բավականին ակտիվ, այլապես իշխանությունների համար անհանգստանալու առիթ չէին դառնա: Ասվածի ապացույց է նաև այն, որ «Ծագումով հայ, սակայն կրոնափոխ եղած և Համշեն անվանը հայտնի Խոպայի սահմանային գումարտակի կողմերում», ինչպես նշված է փաստաթղթում, բնակվում են նաև գրագիտությամբ համշենցիներից չտարբերվող մահմեդական լազեր, որոնց առիթով, սակայն, չի նշվում միսիոներների ազդեցության տակ ընկնելու վտանգի մասին: Դժվար չէ ենթադրել, որ «միսիոներ» անվան տակ փաստաթղթի հեղինակը նկատի ունի հայերի:

3. Փաստաթղթից բխող մյուս կարևոր եզրակացությունն էլ այն է, որ 200 տարի անց էլ իշխանությունները վախեցել են, թե բռնի իսլամացած համշենահայերը կարող են վերադառնալ իրենց հայկական ինքնությանն ու նախնիների կրոնին:

4. Եվ, վերջապես, փաստաթուղթը աներկբա պատասխան է տալիս նաև մի խիստ կարևոր հարցի. ո՞վ, ե՞րբ և ինչու՞ սկսեց կեղծել Համշենի և համշենահայերի պատմությունը: Այդ մասին հստակ նշված է. «Տեղական իշխանությունները պետք է լուսաբանեն համշենցիներին և նրանց ճիշտ ուղին ցույց տան: Այդ անհրաժեշտության մասին մեզ է հայտնել մեր Պաշտպանության նախարարությունը»:

Ուսումնասիրող ԷՐՈԼ ՔԵԹԵՆՋԻ. «Մահմեդական հայ» իրողությունը

Իթթիհադականների՝ գրեթե Ալլահի դեմ պատերազմ հայտարարելով՝ ժողովուրդներին և նրանց լեզուներն անտեսող բռնապետական կիրառումների հետևանքով իրենց ինքնությունները

թաքցնել հարկադրված ժողովուրդների մեկը երող համշենական ժողովրդի ծագման վերաբերյալ ի հայտ եկած սույն փաստաթղթերը խիստ մեծ կարևորություն ունեն: Այս վավերագրերը մեզ մեկ անգամ ևս ցույց են տալիս, որ ոչ մի բան չի կարող մինչև վերջ գաղտնի մնալ: Ինքս, որպես այդ շրջանից գաղթած մի ընտանիքի անդամ, արդեն իսկ ներքուստ գիտեի այդ փաստի մասին: Բազմաթիվ համշենցիներ և առնվազն կասկածներ ունեն այդ հարցի վերաբերյալ: Թե՛ գենետիկական ուսումնասիրությունները և թե՛ տվյալ շրջանի ժողովրդի օգտագործած լեզուն ևս վերջին տարիներին վերստին օրակարգ են բերել այդ իրողությունը: Սակայն այսօր մեր կողմից հրապարակված այս փաստաթղթերը վերջ են տալիս այդ բանավեճին: Այսօրվա իմաստով օսմանյան Գլխավոր շտաբի և Ներքին գործերի նախարարության՝ իրար հետ ունեցած գաղտնի նամակագրություններում բացեփաց ցույց է տրված, որ Համշենի բնակչությունը «մուսուլման հայ է»:

Սույն փաստը մի կողմից մեզ ցույց տվեց, որ այսուհետև հայերը ևս պարտավոր չեն իրենց միայն քրիստոնյա ինքնությամբ բնորոշել, իսկ մյուս կողմից Անատոլիայի բնակչությանը ներկայացրեց այն իրողությունը, թե ինչպես որ կարող են լինել քուրդ, վրացի, չերքեզ կամ այլբանացի մուսուլմաններ, այնպես էլ՝ հայ մահմեդական եղբայրներ:

ԹԱՆԵՐ ԱՔՉԱՄ. Հանրահայտ «գաղտնիքները»

Պատմաբան Թաներ Աքչամը «Ակոս»-ի ընթերցողների համար գրել է, թե ուսումնասիրող էրոլ Քեթենցիի՝ Վարչապետարանի օսմանյան արխիվում հայտնաբերած այս երկու փաստաթղթերը ինչեր են իրեն հիշեցրել:

Հայերի շրջանում առկա են բազմաթիվ հանրահայտ «գաղտնիքներ»: Երջանկահիշատակ Հրանտը (նկատի ունի Դինքին-Ակունքի խմբ.) շատ էր սիրում մեզ հետ կիսվել այդ «գաղտնիքներով»: Երբ ընդգծելով, թե այդ գաղտնիքների մասին տեղյակ է յուրաքանչյուր հայ, մեզ հետ կիսվում էր այդ գաղտնիքներով, ծիծաղում էր՝ մեր մեջ հարուցված գարմանքը նկատելով: Բոլորս գիտեինք, որ համշենցիները հայ են, սակայն երբ նա հիշատակում էր նրանց հայտնիներին, բոլորս ապշում էինք: Հետագայում ես նույնպես սկսեցի առաջին վկան դառնալ այդ «գաղտնիքներից» մի քանիսին:

Հիմա էրոլ Քեթենցիի՝ օսմանյան արխիվում գտած այդ փաստաթղթերը թեև չափից դուրս հայտնի փաստերի արձանագրում են, սակայն դա չէ՛ ևս կանը: Ինչպես հայտնի է, խիստ հաճախ ասում են՝ «իսկ որտե՞ղ է փաստաթուղթը, փաստաթուղթը... Ահա՛ և ձեզ փաստաթուղթը»:

Կարևոր չէ, թե իրենց ինչ են զգում համշենցիները՝ մահմեդական, հայ, թուրք: Նրանք այս երկրի գեղեցկությունը կրկնապատկում են:

<http://adilhafiza.org/?p=5762>
Սկզբնաղբյուրը՝ «Ակոս» շաբաթաթերթ
Թարգմանեց Մելինե Անույանը

«ԹՈՒՐԹԻԱՅՈՒՄ ԿՍՏԵՂԾՎԻ «ԼԵԶՎԻ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎ», ՈՐԸ ԿԲԱՑԱՀԱՅՏԻ ՀԱՄՇԵՆԵՐԵՆԻ ԻՐԱԿԱՆ ԾԱԳՈՒՄԸ». ՀԱՄՇԵՆԱՀԱՅ ԼՐԱԳՐՈՂ*

Թուրքիայի Արդվին նահանգի Քեմալպաշա գյուղախմբի համշենահայ բնակիչ Ռամազան Բալջըզոլուն (47 տարեկան) լրագրող և լուսանկարիչ է, նաև՝ Ստամբուլում 2011 թվականից գործող ՀՄԻԿ միության ղեկավարներից մեկը: Մեզ հետ զրույցում Բալջըզոլուն պատմեց ՀՄԻԿ-ի հիմնադրման նպատակների և գործունեության մասին, ինչպես նաև՝ ներկայացրեց Թուրքիայի իսլամացած համշենահայերի ինքնության վերաբերյալ սեփական պատկերացումները:

«ՀՄԻԿ-ը ստեղծման օրվանից նպատակադրվել է պահպանել համշեներենը և համշենական մշակույթը: Ինքս եղել եմ այս կազմակերպության կանոնադրությունը կազմողներից մեկը: ՀՄԻԿ միության նպատակն է նպաստել համշենական մշակույթի պահպանմանն այնպիսի մեծ քաղաքներում, ինչպիսին է, օրինակ, Ստամբուլը, քանզի նոր սերունդը հետզհետե կորցնում է լեզուն և մշակույթը: Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների զարգացման այս դարում համշեներենն անհետացման վտանգի տակ է, քանի որ համշենցիներն սկսել են իրարից հեռու ապրել: Լեզուն պահպանել են միայն Խոպայի համշենցիները, քանի որ նրանք չեն խառնվել, մեկուսացված են ապրել, մեզ հետ զրույցում ասաց համշենցի լրագրողը և շարունակեց, համշենցիներն իսլամացվելուց հետո սկսել են յուրացնել մահմեդական ինքնությունը: Խոպայի համշենցիների 80 տոկոսն իրեն մուսուլման է համարում, իսկ ոչ ուսյալ 20 տոկոսը կրոնը չի կարևորում: Համշենցիների մոտ առկա է Թուրքիային պատկանելու գիտակցություն: Նրանցից շատերը կարծում են, թե համշենցիների հայկական ծագմանն ուղղված ուսումնասիրությունները կարող են վնասել իրենց: Նրանց հայ լինելն անընդհատ շեշտելը կարող է գրգռել ազգայնամուլական խմբերին»:

Երբ Ռամազան Բալջըզոլուն նշեց՝ «Թեև ասվում է, որ նրանք հայ են, սակայն գիտական ուսումնասիրությունները չեն արվել այդ ուղղությամբ», մենք միջամտեցինք՝ ընդգծելով, որ բազմաթիվ հայ գիտնականներ են կատարել նման ուսումնասիրություններ: Բալջըզոլուն հակադարձեց՝ ասելով, թե այդ ուսումնասիրություններն արվել են միայն հայերի կողմից, այնինչ անհրաժեշտ է, որ համշեներենի՝ հայերեն լեզվից ծագելու մասին դրույթն ապացուցվի նաև թուրք գիտնականների կողմից: Նա, սակայն, բացասական պատասխան տվեց մեր այն հարցին, թե արդյոք Թուրքիայում կա՞ն այնպիսի որակյալ հայագետներ, ովքեր կկարողանան նման ուսումնասիրություն կատարել:

«Ես, որպես Թուրքիայում բնակվող համշենցի, ուզում եմ, որ պահպանվի Համշենի մշակույթը, խոսքը շարունակեց Բալջըզոլուն: Այդ նպատակով ենք հիմնել ՀՄԻԿ միությունը: Սույն կազմակերպության ստեղծման հիմնական դրոշմապատկերը մեծ քաղաքներում համշենական մշակույթի պահպանումն է և Աղաբազարի պես՝ համշենցիներով հոծ բնակեցված բնակավայրերում նրա մասնաձյուղերի հիմնումը: Ըստ իս՝ Խոպայում մասնաձյուղ բացելը լավ գաղափար չէ, քանի որ այստեղ մենք ապրում ենք լազերի և վրացիների հետ միասին. Խոպայում մասնաձյուղ ստեղծելը ճիշտ չի լինի մյուս բնակիչների վերաբերմամբ»:

Ինչպես հայտնեց Բալջըզոլուն, Թուրքիայում համշենցիների երկու խումբ կա՝ Խոպայինը և Ռիզեինը: Նրա կարծիքով՝ արևմտյան կամ Ռիզեի խմբի համշենցիների 80-90 տոկոսը թուրքացված է և ազգայնամուլ: Արևմտյան խմբի համշենցիները բաժանված են երկու ենթախմբերի՝ լեռներում ապրողներ և ծովափին ապրողներ: Վերջիններս արհամարհանքով են վերաբերվում լեռներում ապրողներին, քանի որ լեռնաբնակների շրջանում պահպանված մշակութային շատ տարրերի պատճառով ծովափին կամ քաղաքում բնակվողները լեռներում ապրողներին քամահրանքով ասում են՝ դուք հայ եք: Ըստ նրա՝ արևմտյան համշենցիները մշակութային առումով միախառնվել են թուրքական և իսլամական մշակույթին:

Նրա խոսքով՝ ՀՄԻԿ-ի մեկ այլ նպատակն էլ համշենցի տարեցներից խաղիկներ ու երգեր գրառելը և դրանք «Գոր» ամսագրում հրատարակելն է:

Բալջըզոլուն բացասական պատասխանեց տվեց մեր այն հարցին, թե արդյոք ՀՄԻԿ միությունը ճնշումների ենթարկվել է պետական մարմինների կողմից: Ավելին՝ նա ընդգծեց, որ նման կազմակերպությունների շնորհիվ դյուրին է այս հարցերը պահել կառավարության վերահսկողության տակ: Նա նաև հայտնեց, որ ՀՄԻԿ-ը ներկայում 280 անդամ ունի:

Ռամազան Բալջըզոլուն Akunq.net-ի թղթակիցների հետ զրույցում նաև նշեց, թե մի խումբ համշենցիներ նոր հաստատություն են ստեղծում, որը կկոչվի Համշենցիների ծառայու-

Ռամազան Բալջըզոլու

թյան հիմնադրամ: Ստեղծվելիք սույն հիմնադրամի նպատակը կլինի ֆինանսապես մեծ կարողություն ունեցող համշենցիների միջոցով տնտեսապես վատ դրության մեջ գտնվող համշենցի ընտանիքներին, ուսանողներին, ինչպես նաև արտասահմանում բնակվող համշենցիներին աջակցելը: Հիմնադրամը կունենա նաև «Լեզվի հանձնաժողով», որի նպատակը կլինի «բացահայտել» համշեներենի ծագումը: Կազմակերպիչները մտադիր են այդ նպատակով հանձնաժողովում մասնագետներ ընդգրկել ինչպես Թուրքիայից, այնպես էլ՝ Հայաստանից և արտերկրից:

Մենք կատակեցինք՝ ասելով, որ այդ հանձնաժողովը նման է Ցեղասպանության փաստը կասկածի տակ դնել փորձող թուրքերի՝ «Պատմաբանների հանձնաժողով» ստեղծելու գաղափարին, քանի որ համշեներենի՝ հայոց լեզվի բարբառներից մեկը լինելու փաստը վաղուց է ապացուցված:

Իսկ մեր այն հարցին, թե ինչ կլինի նրանից հետո, երբ «Լեզվի հանձնաժողովի» անդամներն ապացուցեն, որ համշեներենը հայերեն է, Բալջըզոլուն պատասխանեց. «Թուրքիայի Հանրապետությունում դժվարին ժամանակներ են էթնիկ խմբերի համար... Եթե հիմա նման բան ասվի, քաոս կառաջանա: Համշենցիներին մեծ մասի մեջ թրքության պատկանելությունն առաջնային է: Կարծում եմ՝ եթե ապացուցվի համշենցիների հայկական ծագումը, մենք առնվազն երկու-երեք խմբի կբաժանվենք: Բայց և այնպես, կարևոր է, որ լեզվաբաններն ուսումնասիրեն և մի միասնական որոշման համագետ: Այնուամենայնիվ, կարծում եմ, որ եթե անգամ ապացուցվի, որ համշենցիները Հայաստանից են ծագում, որևէ բան չի փոխվի...»:

Բալջըզոլուն հայտնեց նաև, որ գնացել է Կրասնոդար, Սոչի, Աբխազիա և հարցազրույցներ վարել այնտեղի քրիստոնյա համշենահայերի հետ՝ բնականաբար օգտագործելով իր մայրենի լեզուն: Իր այդ այցին անդրադառնալով՝ նա նշեց.

«200 հազար քրիստոնյա համշենցի կա Աբխազիայում և Կրասնոդարի երկրամասում: Նրանց ֆինանսական դրությունը լավ է: Ինձ դուր է գալիս, որ նրանք պահպանել են համշենական մշակույթը: Ինձ երջանիկ զգացի, երբ նույն լեզվով խոսեցինք: Ես անծամբ շատ մոտ եմ զանազան մշակույթներին. Տարբեր մշակույթների հետ եմ առնչվում... Եթե Հայաստանին պատկանեմ, ինձ երջանիկ կհամարեմ, կիմանամ, թե որտեղից եմ: Սակայն երջանիկ եմ նաև, որ Թուրքիայում եմ ապրում: Ես այստեղ ոչ մի խտրականության չեմ ենթարկվել, ոչ մի ճնշում չեմ տեսել պետության կողմից: Եվ մենք՝ համշենցիներս, ամեն բան անում ենք, որ պահպանենք մեր մշակույթն ու լեզուն: Կրոնի հարցում ես զգայուն չեմ: Լայն աշխարհընկալում ունեմ, չեմ նեղացնում այն. աշխարհը տեսնում եմ մեկ ամբողջությամբ մեջ: Կարծում եմ՝ մարդիկ պետք է ապրեն առանց լեզվի, կրոնի սահմանափակումների: Ասում եմ օրենքներն ու սահմանափակումները: Աստծու ստեղծած ամեն մի արարած պետք է ազատ ապրի այս աշխարհում...»:

Զրույցի վերջում Ռամազան Բալջըզոլուն հայտնեց, որ իրենք նախատեսում են նաև Ստամբուլում բացել մի յուրօրինակ թանգարան՝ Համշենական տուն, որում կցուցադրվեն Համշենի մշակույթն արտացոլող ցուցանմուշներ:

Մելինե Անույան
Թեմինե Մարտոյան
Խոպա, 17.03.2015 թ.
* Խոպա ուղևորությունը և հարցազրույցն իրականացվել են «Գալուստ Գյուլբենկյան» հիմնադրամի հովանավորությամբ:
Akunq.net

«ԱՐԱՐԱՏՆ ԻՄՆ Է» ԻՆՉ ԵՆ ԽԱՂԱՅԵԼ ՀԱՄՇԵՆԱԿԱՆ ՄԱՆՈՒԿՆԵՐԸ*

Թուրքիայում տպագրվող համշենական «Գոր» ամսագրի առաջին համարում կարդում ենք. «Այսօր ժամանակակից խաղալիքների ազդեցությամբ գրեթե մոռացության մատնված «Գազալ վերիչ խերխերիչ» խաղը, որպես երազ, մնացել է Համշենի նախկին մանուկների երևակայության մեջ:

Խաղի համար անհրաժեշտ պարագաները

2 հատ ընկույզ
5-6 համարի մի հատ հյուսքի շյուղ (որի 2 սուր ծայրերը պետք է կտրել)
Մտաւորապէս 30-35 սմ թել (բրոյա թելն ավելի դյուրին է փաթաթվում շյուղին)
1 հատ 2-3 սանտիմետրանոց բարակ փայտի կտոր

Խաղալիքի պատրաստման եղանակը

Նախ թելը կապվում է շյուղին: Ապա երեքական անցքեր են բացվում ընկույզների վրա: Անհրաժեշտ է միջուկները դատարկել այդ անցքերից: Թելով կապված շյուղը մտցվում է ընկույզների մեջ, ապա թելը կապվում է բարակ փայտի հետ:

Ինչպե՞ս են այս խաղալիքով խաղում Մի ձեռքով բռնում ենք շյուղի ծայրից, իսկ մյուսով՝ այն ընկույզը, որից դուրս է եկել թելը: Շյուղը պտտելով՝ թելը փաթաթում ենք նրան: Փայտե կտորը պտտեցնելու շնորհիվ պտտեցնում ենք նաև վերևի ընկույզը: Երբ այդ գործողությունն արագ ենք անում, թելն ինքն իրեն փաթաթվում է շյուղին, և վրայի ընկույզն էլ մեկ աջ է շրջվում, մեկ՝ ձախ» («Gor» Dergisi, sonbahar 2014, sayı 1, s. 60):

Գտնվելով համշենահայերի մեջ՝ չէինք կարող շրջանցել այդ ուշագրավ թեման. ի՞նչ խաղեր են խաղում համշենահայ մանուկները:
«Մեր խաղերը նույնիսկ հանրօգուտ աշխատանք էին դառնում: Օրինակ՝ թիթեղի մեքենաներով ցելս էինք տեղափոխում՝ այդպիսով նաև օգտակար լինելով մեծերին», -մեզ պատմում է Խիկո գյուղից

38-ամյա Ջետուր Զախալօղլուն:
«Ամառային արձակուրդներին յայլաներում խաղում էինք յոթ քար կամ ինը քար, ինչպես նաև՝ քարկտիկ, կարմիր կոճակ...», - նրան լրացնում է գարմուհին՝ 39-ամյա Մեմնունե Շիմշեքը, դարձյալ Խիկո գյուղից:

Իսկ համշենահայ կինոբեմադրիչ Օզջան Ալպերի հանրահայտ «Աշուն» ֆիլմում գլխավոր հերոսի մոր դերը կատարած Ռայիֆե Յենիգյուլը նշում է, որ աղջիկներն առավելապես «կլաս» ու պարան էին խաղում, ինչպես նաև՝ տուն պատրաստում հողից, իսկ տղաները ավտոմեքենա էին սարքում թիթեղից, պահմտոցի խաղում...»:

Գրեթե բոլոր գրուցակիցներն էլ մեզ հայտնում են, որ թե տղա և թե աղջիկ համշենահայ մանուկների սիրելի զբաղմունքներից մեկը հողից, ծառի ճյուղերից կամ տերևներից տուն պատրաստելն է: Այստեղ հարկ է հիշատակել համաշխարհային ճանաչում ունեցող գրող Վիլյամ Սարոյանի այն դիտարկումը (այն մեզ է փոխանցել հայագետ, բանասիրական գիտ. թեկնածու Հայկազուն Ավրյոյանը, ով համալսարանական տարիներին ներկա է գտնվել մեծանուն գրողի հետ հանդիպմանը), թե համայն աշխարհում միայն հայ մանուկներն են սիրում տուն շինել...
Սակայն ամենաուշագրավ խաղը՝ «Արարատն իմն է» անվանումով, մեզ ներկայացնում է միջին տարիքի մի համշենահայ՝ Քեմալփաշա գյուղախմբի Զանչախանա գյուղից (Զոնչախան, Զոնչաղոն, պաշտոնական անվանումը՝ Զամուշու-Ակունքի խմբ.): Նա, սակայն, չցանկացավ հրապարակել իր անունը: Ըստ նրա՝ «Արարատ խաղը» (ինֆորմանտն օգտագործում է թուրքական «Աղրը» անվանումը-«Ակունքի» խմբ.) խաղում էին հետևյալ կերպ. այն երեխան, ով կարողանում էր առաջինը մագլցել որևէ բլրի կամ սարի գլուխը, թույլ չէր տալիս, որ մյուսները ևս բարձրանան, և նա հաղթող էր համարվում՝ աղաղակելով «Արարատն իմն է» նախադասությունը...»:

Հետաքրքիր է, որ թեև Արարատը չի երևում Ռիզե նահանգի կամ Խոպա գավառի կողմերից, սակայն համշենահայ մանուկները երևակայել են այդ խաղը: Թերևս այդ խաղը համշենահայերի ենթագիտակցության մեջ պահպանվել է շատ վաղուց:
Ի դեպ՝ 1973 թ. ծնված Էնգին Յըլդըզը, մի վավերագրական ֆիլմ է նկարահանել՝ նվիրված համշենական խաղերին: 2008 թ. էկրանավորված «Թող կովերը խաղալիքս չուտեն» վերնագրով այս ֆիլմը նույն թվականին մրցանակի է արժանացել Ստամբուլի կարճամետրաժ ֆիլմերի միջազգային փառատոնում:
*Մելինե Անույան
Թեմինե Մարտոյան
Խոպա, մարտ, 2015 թ.
Խոպա ուղևորությունն իրականացվել է «Գալուստ Գյուլբենկյան» հիմնադրամի հովանավորությամբ:
Akunq.net*

ԹՈՒՐԹ ԵՐԱԺԻՇՏԸ 40 ՏԱՐԵԿԱՆՈՒՄ ԻՄԱՑԱՎ, ՈՐ ԻՆՔՆ ԷԼ Է ՀԱՅ

Թուրքիայի հայտնի ռոք երգիչ Յաշար Քուրթը հոգով միշտ հեղափոխական է եղել: Նա մասնակցել է հակակառավարական ակցիաներին, նրան ձերբակալել են և անգամ դատապարտել ազատագրվման: Նրա երգերն ընկալվել են որպես այլախոսության խորհրդանիշ, հնչել են՝ որպես պատերազմների, բռնության, կրոնական անհանդուրժողականության դեմ պայքարի հիմն: Թուրքիայում ոչ ոք չզարմացավ, երբ 2008թ. հոկտեմբերին Յաշարն առանց երկմտելու ստորագրեց հայտնի դիմումը, որի հեղինակները ներողություն էին խնդրում հայերից՝ Ցեղասպանության հարցում իշխանությունների վարած քաղաքականության համար: Ա՛յ թե նա կիմանար այն ժամանակ, որ ինքն իրենից է ներողություն խնդրում...
Յաշարը 40 տարեկան էր, երբ իմացավ, որ ինքն էլ հայ է: Նա վաղուց էր նկատում, որ տարբերվում է շրջապատող մարդկանցից. թուրքի մեծան է: Բայց ծնողները շարունակ թաքցնում էին ընտանիքի ծագման պատմությունը: 2009թ. արդեն հայտնի երաժիշտ Յաշարն առաջին անգամ համերգով Երևան էր եկել. «Հայաստանում շատ հարազատ մթնոլորտ էր, - հիշում է Յաշարը, - մի օր՝ փողոցներով գրոսնելիս, խանութում գնեցի հայ մեծ երգահան Կոմիտասի երաժշտության սկավառակը: Նկատեցի, որ սկավառակի վրա պատկերված Կոմիտասն ինձ շատ նման է: Այնքան նման էր, որ ինձ թվաց, թե սկավառակի վրա իմ լուսանկարն է: Ապշած էի՝ ինչո՞ւ եմ այսչափ հայի նման, եթե թուրք եմ: Ինչո՞ւ եմ արտասվում, երբ հայկական երաժշտություն եմ լսում»:

Ստամբուլ վերադառնալուն պես նա գնաց հոր մոտ և պահանջեց, որպեսզի պատմի ողջ ճշմարտությունն ընտանիքի մասին, որքան էլ այն դաժան լինի: Պատմությունն ավելի ողբերգական էր, քան Յաշարը կարող էր ակնկալել: Պարզվեց, որ նրա նախնիներն ապրել են Վանի շրջանում՝ հայկական Անձար գյուղում: 1895 թվականին՝ հայերի առաջին ջարդերի ժամանակ, կոտորվել է ամբողջ ընտանիքը: Ողջ է մնացել միայն Իսմայիլ անունով 9-ամյա տղան, ով ոտքով հասել է մինչև Սև ծով, որտեղ բարի մարդիկ նրան ապաստան են տվել: Այդ տղան Յաշարի նախապապն է: Հատկանշական է, որ համշենական գյուղում, որտեղ նա հայտնվել էր և որտեղից ընտրել է իր հարսնացուին, ապրում էին իսլամացած հայերի

հետնորդներ: Այսինքն՝ Յաշարի նախատառը, ըստ երևույթին, ծագումով նույնպես հայ էր, ինչպես և երգչի տատը, ում հետ ամուսնացել է Իսմայիլի որդին, ինչպես և մայրը, որը նույնպես Համշենում է ծնվել:

Յաշարի հոգում հեղաշրջում տեղի ունեցավ: Լույս սփռելով իր ընտանիքի պատմության մութ էջերի վրա՝ նա հասկացավ, թե իրականում ինչով էր պայմանավորված ստեղծագործելու շարժառիթ հանդիսացող նրա ներքին բողոքը: Հեշտ չէ՞ 40 տարեկանում նոր կյանք սկսել: Յաշարը դեռ պետք է ինքն իրեն գտներ հայերի մեջ: Նա սկսեց հայոց լեզու սովորել, Հայաստանի պատմության մասին գրքեր կարդալ:

Քյուրնի հայկական եկեղեցում կնքվելով՝ Յաշարը այլևս Արշակ Քուրթն է:

«Բարձրաձայն հայտարարելով, որ ես այլևս հայ եմ, բազմաթիվ թշնամիներ ձեռք բերեցի, - պատմում է նա, - ինձանից երես թեքեցին անգամ նրանք, ում ես ընկեր էի համարում: Հայտնվեցին մարդիկ, որ ասացին՝ դե, եթե հայ ես, հեռացիր Հայաստան: Ինձ դժվար էր բացատրել, որ եթե ես հայ եմ, ապա այստեղ է իմ տունը: Իմ նախնիների հայրենիքը նրանց կամքից անկախ է այս երկրի մաս դարձել: Չնայած դրան, հայերն այս երկրի համար այնքան դրական բաներ են արել, որ ես առանց քաշվելու կարող եմ հպարտանալ իմ ծագումով»:

Յաշար Քուրթը վառ օրինակ է, թե ինչպես են Թուրքիայի սակավաթիվ հայերը, սարսափելի ողբերգություն վերապրելով, մինչ օրս շարունակում նկատելի ներդրում ունենալ Թուրքիայի մշակույթի զարգացման մեջ: Առաջին հերթին սա երաժշտությանն է վերաբերում: Թուրքիայի արդի երաժշտությունն անհնար է առանց հայերի պատկերացնել: Չեն սխալվի, եթե ասեն, որ մեր հայրենակից Հայկո Չեպկի-նը թուրքական ռոքի ամենավառ աստղն է: Թուրք ռոք երաժիշտներից նա թերևս միակն է, ով հայտնի է արտասահմանում: Թուրքական էստրադայի ամենահայտնի աստղերն իրենց կարիերայի համար պարտական են լեգենդար պրոդյուսեր և գործիքավորող, ազգությամբ հայ Օնո Թունջին: Երաժշտական քննադատները պնդում են, որ նրանից առաջ փոփ երաժշտություն, որպես այդպիսին, Թուրքիայում չի եղել: Հայտնի թուրք երգահան Չենք Թաշբանի իսկական անունը Մաժակ Թոշիկյան է. նա կեղծանուն է ընտրել, որպեսզի խուսափի պետական գրաքննությունից: Թոշիկյանի հեղինակած երգերը համաշխարհային հռչակ են պարգևել հանրահայտ երգչուհիներ Սեզեն Աքսուին, Այդա Պեքանին, Նուքիետ Դուռուին: Միթիլ Փեքթրոսօղլուն՝ Չենք Թաշբանի երգերի լավագույն կատարողներից մեկը, նույնպես հայ է: Ահա այսպես, Մեծն Կոմիտասի հայրենակիցները, ի հեճուկս երիտթուրք հանցագործների պլանների, շարունակում են ապրել և ստեղծագործել Բոսֆորի ափերին:

«Կոմիտասին շատ բանով եմ պարտական: Եթե նա չլիներ, գուցե չիմանայի էլ, որ հայ եմ: Կոմիտասի շնորհիվ գտա ինքս ինձ, ձեռք բերեցի ներդաշնակություն և վերադարձրեցի հավատքը», - ասում է Յաշար Քուրթը:

ՄՐՏՅՈՒ ԵՐԿՄԱՆԱՆ
Աղբյուրը՝ 100 կյանք նախագիծ

Գլխավոր խմբագիր և համարի պատասխանատու՝ ՍԵՐԳԵՅ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ: Լրատվական գործունեություն իրականացնող՝ «ՀԱՄՇԵՆ» հայրենակցական-բարեգործական հասարակական կազմակերպություն: Հասցեն՝ Երևան-37, Ազատության 2, բն. 8: Հեռախոս՝ (+374+10) 20 21 26: Գրանցման վկայական՝ N 03Ա054979, տրված՝ 26.06.2002թ.: Խմբագրությունը ոչ միշտ է համակարծիք հեղինակների տեսակետներին: Արտատպության կամ մեքենայից դեպքում իրումը «Չայն համշենականին» պարտադիր է: Հրատարակվում է 2004թ. օգոստոսից: Տպագրվում է «ՆՏ Հոլդինգ» ՍՊԸ-ում:
«ДЗАЙН АМШЕНАКАН» (ГОЛОС АМШЕНСКИЙ). Ежемесячная газета Земляческой благотворительной общественной организации «АМШЕН» (г. Ереван), Гл. редактор - СЕРГЕЙ ВАРДАНЯН. Издаётся с августа 2004г. Газета распространяется бесплатно. Тел. 20 21 26. «HAMSHEN» Compatriotic-charitable public organization (Yerevan). «DZAYN HAMSHENAKAN». Issued from August, 2004. Editor in chief SERGEY VARDANYAN. Tel. (+374+10) 20 21 26, E-mail: dzaynhamshenakan@yahoo.com, www.dzaynhamshenakan.org